

УДК 94(437) «1968»

І.О. Десятничук

**ОСОБЛИВОСТІ РЕФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ
НАПРИКІНЦІ 60-Х РР. ХХ СТ.: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА**

У статті висвітлено передумови «Празької весни» 1968 р., процеси реформування, здійснювані керівництвом країни у політичній сфері. Проаналізовано роль Комуністичної партії та суперечності стосовно меж, методів та характеру політичної реформи.

Ключові слова: Чехословаччина, Празька весна, політична система.

Десятничук І.А. Особенности реформирования политической системы Чехословакии в конце 60-х гг. XX века: теория и практика. В статье отражены предпосылки «Пражской весны» в 1968 г., процессы реформирования, осуществляемые руководством страны, в политической сфере. Проанализирована роль Коммунистической партии и противоречия относительно пределов, методов и характера политической реформы.

Ключевые слова: Чехословакия, Пражская весна, политическая система.

Desyatnychuk I.O. Features of reformation of the political system of Czechoslovakia at the end of 60th XX ages: theory and practice. In the article pre-conditions of the «Prague spring» are reflected in 1968, processes of reformation, countries carried out guidance, in a political sphere. The role of Communist party and contradiction is analysed in relation to limits, methods and character of political reform.

Keywords: Czechoslovakia, Prague spring, political system.

Суспільне життя Чехословаччини після Другої світової війни визначалось монополією на владу Комуністичної партії Чехословаччини (КПЧ), встановленою після 1948 р., коли в країні був взятий курс на будівництво соціалізму.

Попри нетривалий період сталінських деформацій у країні відбулась швидка деструкція усіх зв'язків та елементів громадянського суспільства, що позначилась відмовою від основ власної політичної культури. За декілька років соціальна, економічна, культурна структура чехословацького суспільства була неорганічно перебудована, що стало одним із головних джерел кризи кінця 60-х рр.

Глибокі вододіли між рівнем життя на селі і в місті, на чеських і словацьких землях, привілейованих прошарків і простих людей, між економічно активними і соціально незахищеними, чоловіками і жінками, молодими і дорослими, доповнені ставленням людей до влади як до чогось далекого і чужого, абсурдною бюрократизацією всього суспільства, просуванням на найвищі посади некомпетентних пристосуванців і блокуванням цензурою будь-якої критики і альтернативних ідей, поступово виливались у суперечності культурно-соціального і політичного характеру.

В момент, коли тиск влади дещо послабився, чітко проявилась чеська історична традиція, що тяжіла до плюралістичного суспільства, тоді як тоталітарна система яскраво постала у вигляді чужої, невдало імпортованої на чехословацький національний ґрунт. У цих умовах почалось формування блоку соціальних сил, зацікавлених у змінах.

Основою опозиції стала партійна інтелігенція. Режим не міг завадити процесу, коли її представники поступово оволодівали важливими науковими інституціями, культурними організаціями, школами, ЗМІ, значними виробництвами та управлінськими структурами. Проте, у своїй більшості КПЧ складалась із людей, які не відповідали новим потребам і можливостям. Верхівка партії не використала жодного з шансів, наданих нетривалою хрущовською «відлигою», оскільки розхитування структури марксистсько-ленінської свідомості й далі сприймалось як небезпека для завоювань соціалізму.

Все це визначило характер обережної та непослідовної лібералізації, розпочатої в середині 60-х рр. лише в тих сферах, що здавались не настільки принциповими, як питання концепції політичної системи і влади.

Отже інтелектуали в партії і надалі залишались позбавленими впливу на творення політики в державі.

Помилково було б вважати, що комуністична влада не помічала існування прихованих і наочних конфліктів між нею та інтелектуалами, не усвідомлювала реальної загрози своїм позиціям у суспільстві – загрози, що ґрунтувалась на відчуженні та опозиційності, які зростали в середовищі інтелектуальної спільноти через погіршення економічної ситуації та стагнацію життєвого рівня. По мірі зростання розриву в рівні та якості життя між Чехословаччиною і Заходом, опозиційні настрої проникали і на найвищі суспільні щаблі.

Найбільш передбачлива, прагматична частина партноменклатури розглядала «інтелектуальний чинник» як пріоритетний у своїй політиці. Для розв'язання конфлікту існувало два шляхи: звернення до звичних силових методів (що могло спровокувати самоініціювання ефективного політичного опозиційного руху) або навчання в опонентів і оновлення частково за їх рахунок задля адаптації у нових умовах. Так чи інакше, оскільки інших можливостей не існувало, конфлікт мав набути характеру гострої внутрішньопартійної боротьби.

Глибока моральна криза суспільства, що була результатом двадцятирічної монопольної влади тоталітарного режиму, представленого КПЧ, нагромадила чимало вибухонебезпечного матеріалу під її основи як партії ленінсько-сталінського зразка. Те, що компартія несе відповідальність за попередній період, було для багатьох членів КПЧ банальною правдою.

У політичній сфері Перший секретар ЦК КПЧ А.Новотни найбільше переймався тим, як відвести від себе підозри щодо участі у політичних процесах 50-х рр. З цією метою він оточив себе молодими кадрами, серед яких були Колдер, Славік, Дубчек, Ленарт, Цісарж і чий погляд відбивали традиційний плюралізм чеської політичної культури. Зокрема, після того, як у 1967р. Комуністичну партію Словаччини (КПС) очолив О.Дубчек, на порядку денному постало питання переоцінки діяльності та реабілітація так званих «словацьких буржуазних націоналістів» Л.Новомеського, Г.Гусака, К.Шмідке та інших. Це викликало бурхливу реакцію А.Новотни, котрий на зборах функціонерів КПС у Мартіні 25-27 серпня 1967р. звинуватив словацьку інтелігенцію та партійний актив у націоналізмі. Таким чином, персональні зміни в ЦК, президії та секретаріаті ЦК КПЧ означали лише можливість політичних змін, але не самі зміни [8, с. 122].

Події відомі як «Празька весна» отримали в історіографії різні пояснення, що можна звести до двох основних.

З одного боку, це концепції «Празької весни» як руху, який поєдував тенденцію щодо реформ «зверху» із масовим демократичним рухом «знизу» [4, с. 108]. З точки зору прихильників цієї концепції, визначальним фактором, завдяки якому стала можливою «Празька весна», були особливості розвитку КПЧ, а точніше – потужне реформаторське комуністичне крило, існування якого було зумовлене історичними традиціями чехословацького робітничого руху та «відлигою» М.Хрущова. Відповідно, в Чехословаччині 1968р. проявилась як непересічно потужна і політично визначна якраз та риса, яку можна визначити як «реформа зверху». Однак такий підхід не завжди означає розуміння чехословацької реформи як втілення прагнень лише вищого партійного керівництва, а швидше прагне до чіткого вирізнення реформаторських сил всередині офіційних політичних структур системи в цілому [3].

Автори колективної праці «Вісім місяців празької весни» характеризують зміни чехословацької політичної системи як такі, що «відбувались з пропозиції реформаторського крила всередині КПЧ не як косметичне виправлення старих відносин, а як дійсну зміну політичної та економічної системи, яка дає більше демократії і пропонує всезагальне олюднення соціалізму [12, с. 89]». На їх думку, зміна політичної системи випередила

економічні реформи так, що «досить швидко проявилась важлива слабкість тодішнього процесу соціальної перебудови, що був надмірно і однобічно орієнтований на зміну політичної системи, тоді як темп економічної реформи не був інтенсивним ... [12, с. 67]». І, як підсумок, твердження про те, що реформатори визріли до нового зразка демократичного соціалізму, демократичної плюралістичної концепції суспільства вільних і рівноправних громадян [12, с. 154].

Навіть не аналізуючи тотожності цих тверджень джерелам, слід пам'ятати, що їх ставили під сумнів навіть деякі визначні діячі «Празької весни». Наприклад, З.Млинарж, який зазначав, що лише в травні-червні 1968р. до життя почали впроваджуватися деякі нові механізми політичної системи, однак у більшості все залишалось на рівні підготовки, тому що поширення набули розбіжності у поглядах, ідеолого-політичні конфлікти усіх відтінків [3, с. 98,154].

Подібно й інші автори висловлювали сумніви щодо перетворення політичної системи комуністичною партією [6, 13] і взагалі про здатність та бажання її керівництва повністю звільнити суспільство, що вимагало б, аби партія та її реформаторське керівництво позбулись монополії на владу – тобто керівної ролі партії як основної риси нової політичної системи. Скажімо, З.Земан вважає, що чехословацькі реформатори не пішли так далеко, як І.Надь в Угорщині, який запропонував відновлення справжньої плюралістичної політичної системи [22, с. 118].

Іншою є концепція, згідно якої до пом'якшення режиму і перших кроків на шляху до відродження громадянського суспільства привела боротьба двох фракцій всередині партійного керівництва, представлених А.Новотни та О.Дубчеком, і викликана цією боротьбою криза у партійному керівництві [11]. Згідно даного підходу, революція «знизу» була наслідком вакууму влади, а не «революції зверху», про існування якої автори, що є прихильниками цієї концепції, висловлюються дуже скептично. Вислів «процес відродження», так часто вживаний керівництвом Дубчека, вони вважають лише вивіскою, призначеною для приховання справжніх причин зміни керівної групи в КПЧ, а постійні заклики до «нової післясічневої політики» – маскувальним маневром нового керівництва, яке заради утримання своїх позицій йшло на максимальні поступки. Найбільш чітко цю думку сформулював Пітгарт: «Сподівання на добру волю Москви було скоріше спробою...ухилитися від остаточної відповідальності і не розв'язувати дилему між демократією та демократизацією...І це небажання або нездатність будь-що однозначно вирішити, окрім того, потім мотивувала іншу неояснювану легковажність КПЧ щодо загрози втручання...Самогубство КПЧ...є лише квінтесенцією невідповідальності комуністів перед суспільством: вони самі позбавились обов'язку, який перед ними іще раз поставила громадськість, обов'язку обрати між тверезим виправленням фасадних вад старого режиму і послідовною демократизацією. Могли зробити хоча б це перше – але також послідовно, а значить без загравань із популярністю...Замість того пожертували чехами і словаками, пожертували формально іще суверенною державою і прирекли всіх до реального соціалізму [14, с. 285-287]». Наслідком подібного дискурсу стала дискусія інтелектуалів, що вилилась у низку публіцистичних та наукових розвідок [11, 9, 18].

Недостатньо відповідає історична література і на питання, наскільки змінилась у процесі реформ сама КПЧ. Чи змінилась внутрішня структура партії, що дозволяла керувати сотнями тисяч людей декільком керівникам? Чи було поставлене здійснення влади в рамках партії у відповідність до партійних документів?

І тут погляди різняться, оскільки частина істориків вважає, що партія успішно пройшла шляхом до внутрішньопартійної демократії, аргументуючи це наявністю нового проекту статуту КПЧ. Інші у цьому абсолютно не впевнені, оскільки свободу критики і можливість існування фракційних груп у рамках партії не можуть поєднати із засадами демократичного централізму та монополією на владу.

Незважаючи на багаторазово підкреслену монолітність і єдність організації «людей

особливого гатунку», починаючи з 1948р., всередині КПЧ завжди існувало декілька угруповань, які відрізнялись схильністю до тієї або іншої тактики у досягненні стратегічних завдань партії і відносини між якими періодично загострювались [15, с. 30]. Із середини 60-х рр. у партії домінували суперечки щодо оцінки попередньої політики КПЧ, основною темою яких була проблема відкриття правди про організацію політичних процесів 50-х рр. Водночас точилась боротьба за напрям і темпи економічної реформи, виправлення деформацій політичного режиму. Свою роль у внутрішньопартійній боротьбі відіграв тиск на партійне керівництво з боку керівництва МВС і армії, крайкомів КПЧ тощо. З другої половини 60-х рр. посилюється тиск «червоних директорів», коли запровадження економічної реформи поставило під загрозу привілейований стан представників важкої промисловості, а також політична активність словаків, що породжувала більшість конфліктів цієї доби [8, с. 170].

Дискусії у президії ЦК КПЧ стосовно результатів роботи комісії Д.Колдера, що займалась переглядом наслідків політичних процесів, вперше висунули на порядок денний питання відповідальності діючих комуністичних функціонерів. Наслідки роботи комісії, що поклали початок справжній реабілітації, викликали потрясіння на нижчих ступенях партійної структури. Результатом був провал спроб обмежити реабілітацію виключно комуністами. В ході дискусій партійного керівництва протягом 1966-1967 рр. про здійснення керівної ролі партії викристалізувались основні ідейні розходження у верхівці КПЧ. У жовтні 1967р. політична криза в керівництві партії проявилась зовні, коли частина партійних діячів звинуватила А.Новотни у тому, що його діяльність привела партію до ізоляції і що її керівна роль здійснюється лише завдяки монополії на владу. За словами останнього, «фактично відкрито постало питання про владу в партії та країні [2, с. 159]». Ситуація була дійсно складною, оскільки згідно соціологічного дослідження, проведеного напередодні січневого пленуму ЦК КПЧ 1968р., партії довіряли лише 25% опитаних, тоді як не довіряли – 46% [10, с. 24].

Група партійної опозиції включала людей часто із розбіжними поглядами і ставленням до реформування політичної системи, яких об'єднало бажання усунути А.Новотни з найвищої партійної посади. Це крило КПЧ отримало назву «прогресивного», що на той момент відповідало дійсності. До того ж, внутрішньопартійна боротьба безпосередньо впливала на настрої інтелігенції та студентської молоді, на їх готовність підтримати ті течії в партії, що виступали за зміни.

Виступаючи у жовтні 1967р., О.Дубчек висловив переконання, що у нових умовах необхідно керувати за допомогою нових методів, які б забезпечили співпрацю громадськості, необхідну для подолання недоліків, і більше відкрили простір для активності усіх соціальних груп суспільства.

Після того, як «прогресивні» дійшли думки, що роботу в партії вже неможливо проводити з А.Новотни, протягом жовтня 1967 – січня 1968 рр. у вищих колах КПЧ відбувалась непомітна для більшості населення країни боротьба, в ході якої вони висунули свої претензії на владу в партії. Ситуація, коли жодна із сторін не мала сил для остаточної перемоги, вилилась у компромісній резолюції січневого пленуму ЦК КПЧ. А.Новотни був звинувачений у акумуляції владних повноважень в своїх руках, тому новим першим секретарем ЦК КПЧ було обрано О.Дубчека, однак у цілому верхівка КПЧ зазнала лише поверхневих змін.

Це було справжнім внутрішньопартійним переворотом, адже, незважаючи на заяви О.Дубчека про необхідність демократизації, проблеми, від яких залежали її доля і перспективи, були відсунуті на другий план [3, с. 98]. Будучи ситуативними союзниками, кожен із тих, хто підтримав О.Дубчека, сподівався отримати посадове підвищення в партійному або державному апараті. Це вилилось у тривалу паузу, коли перші три місяці нове керівництво по суті згаяло, займаючись розподілом посад, що не обійшлося без «боїв місцевого значення» за владу. Позитивним було те, що свої посади втратили найбільш

одіозні представники «команди» А.Новотни, однак сам колишній перший секретар залишався на посаді президента республіки і користувався значною підтримкою в партапараті, органах держбезпеки і армії. До того ж, нове керівництво не припускало громадської критики помилок режиму Новотни.

Розуміючи хиткість своїх позицій, нове керівництво КПЧ вирішило залучитись підтримкою широкої громадськості з метою легітимізації змін у вищих ешелонах партійної ієрархії. Це було неважко, адже вимоги інтелектуалів щодо корекції політичної практики частково збігались із переконаннями «прогресивних», що прийшли до влади. Починаючи з березня 1968р., громадська думка почала суттєво впливати на ті чи інші кадрові перестановки в партійних і державних органах. Під тиском ЗМІ і вимог на місцях свої посади змушені були залишити міністр внутрішніх справ Кудрна, міністр оборони Ломський, генпрокурор Бартушка, голова Словацької національної ради Худік і ряд інших високопосадових державних чиновників.

За такої ситуації мало хто з числа «прогресивних» уявляв собі мету реформ і способи її досягнення. Більшість членів президії ЦК КПЧ у своїх виступах протягом березня-квітня 1968р. зазначали, що партія виявилась непередбаченою до реформ, і швидкий рух всередині суспільства став для комуністів повною несподіванкою. Як висловився міністр культури та інформації К.Гоффман, «після січневого засідання ми взагалі не замислювались, що буде відбуватись, не замислювались, як далі діяти ... [21, с. 264]». Було лише зрозуміло, що задекларовані наміри будуть втілюватись у життя так, аби особиста влада нового керівництва не опинилася під загрозою. На місцях більшість комуністів чекали директив «зверху», а за їх відсутності тиск громадськості приводив до дезорганізації і анархії в первинних організаціях КПЧ.

Таким чином, більшість конкретних кроків по демократизації суспільства здійснювалось завдяки розгубленості і пасивності комуністів на всіх рівнях, що стало наслідком відсутності заздалегідь підготовленої концепції реформ.

Такий розвиток подій викликав неоднозначну реакцію вищого керівництва КПЧ. З одного боку, активізація громадськості віталась як позитивна у сенсі підтримки нової політики КПЧ, а з іншого, комуністи відчували, що цей рух може похитнути становище партії як найпотужнішої політичної сили.

Проблему ускладнив неприхований тиск з боку «союзників» по соціалістичному табору, які вимагали, аби «відновились бойова сила партії і ревізійністським та антирадянським активістам був закритий шлях впливу на події [19, с. 131-132]».

Суперечності між вимогами продовження демократизації, що лунали з боку громадськості, і прагненням частини комуністичної верхівки обмежитись косметичними змінами призвело до того, що окремі представники з числа керівництва КПЧ розділились у поглядах на природу кризи в партії та на шляхи її подолання. Цьому сприяла і вимушена відставка з посади президента А.Новотни, після чого коаліція в ЦК КПЧ, сформована з метою його усунення, втратила свою інтегруючу основу [1, с. 59].

У зв'язку з цим в історичній літературі поширена так звана диференціальна концепція, яка характеризує ситуацію в КПЧ. Вона базується на твердженні про існування серед вищих партійних функціонерів двох антагоністичних груп, що діяли протягом усього періоду «Празької весни» – так званих «прогресивних» на чолі із Дубчеком та «консерваторів», що групувались навколо Біляка, Індри, Колдера. За думкою Г.Скіллінга, консервативними вважались «усі, хто по причині особистої зацікавленості або в результаті опору традиціоналізму новим звичкам і мисленню були проти серйозних змін у системі [16, с. 496]». Тоді як термін «прогресивний» застосували до всіх, хто підтримував усунення від влади Новотни [16, с. 497]. Однак вивчення джерел приводить до висновку, що було багато тих, хто виступав проти керівництва Новотни і, водночас, не бажав «серйозних змін системи». За думкою З.Млинаржа, багато з тих, хто набув ореолу «прогресивності» на січневому пленумі, не викликали враження політиків, що прагнуть ліквідувати тоталітарну

систему і встановити плюралістичну демократію, оскільки в перші місяці прогресивність мала присмак кон'юнктурності [3, с. 102].

Потрібно констатувати – динаміка процесу відродження суспільства виявилась настільки неочікуваною для керівництва КПЧ, що воно фізично не встигало узгоджувати своє ставлення до його проявів, і це приводило до такого стану, коли зміни політичних позицій тих або інших осіб у керівництві стали повсякденним явищем. Таким чином, в ЦК відбувалось постійне перегрупування сил в залежності від висунутого питання [21, с. 135].

Все це приводить до думки, що чіткого розмежування між поняттями «консервативні» і «прогресивні» із середини березня 1968р. не існувало, так само як неможливо зображати представників керівництва КПЧ в період «Празької весни» виключно в світлих або темних тонах.

Поступово відсутність єдності у партійному керівництві привела Дубчека і його послідовників до думки, що криза в партії може бути подолана лише за умови відновлення ленінських норм будівництва КПЧ, де на першому місці був принцип демократичного централізму. Якщо спочатку припускалось, що здійснення керівної ролі має стати предметом дискусії, бо тут є «багато неясного і не вирішеного», то ближче до квітня перемогла думка, що «дискусія не може йти у напрямі, має чи не має здійснюватись керівна роль партії, а лише про те, як саме вона має здійснюватись [21, с. 104]».

Вже в березні Дубчек підтвердив, що у своїй основі режим має залишитися недоторканим, але набути «людського обличчя», коли заявив, що «ані на жовтневому, ані на грудневому та січневому пленумах не йшлося ні про що інше, як про формування деяких нових завдань, перед якими стоїть партія [21, с. 179]».

Такий стан фактично був закріплений, коли були відкинуті більшість пропозицій по перетворенню КПЧ у політичну партію демократичного характеру і перемогла думка, що такі зміни перетворять партію на «дискусійний клуб».

Загалом проект статуту партії, базовий документ внутрішньопартійного життя, що був внесений на обговорення в серпні 1968р., вже був позбавлений багатьох прогресивних нововведень попереднього проекту і залишився вірним ленінській схемі.

Доводиться констатувати, що керівництву Дубчека не вдалось однозначно вирішити питання керівних структур партії та взаємовідносин і компетенції ЦК КПЧ, його президії і апарату. Таким чином, в умовах політичної монополії на владу, яка, будучи послабленою, продовжувала діяти, усі найважливіші питання, що торкалися суспільних проблем, вирішувались у партійних органах. І лише звідси можна було процес відродження продовжувати або задушити його [10, с. 96].

В такій ситуації надзвичайно великого значення набувала особиста позиція керівника держави. Система влади, панівна в країнах соціалістичного табору, передбачала, аби всі важелі управління були зосереджені в руках першої в партії людини, коли жодне важливе рішення в країні не приймалось без її відома. І те, яким саме буде це рішення, не в останню чергу залежало від особистих схильностей, сильних та слабких рис політичного лідера. При цьому не слід забувати, що прийняте рішення мало відповідати непохитності догм марксизму-ленізму, які переважно визначали світоглядні переконання керівників компартії.

За твердженням багатьох сучасників, близьких до вищих ешелонів влади, найбільш характерною рисою Дубчека як політика була обережність, що сформувалась у нього під час поступового, проте невпинного просування драбиною партійно-державного апарату. Цю рису доповнювала природна толерантність, м'якість у стосунках із людьми. В середовищі реформаторів-комуністів Дубчек виглядав нерішучим і не викликав враження людини, яка рветься до влади. Це задовольняло усіх, хто мав приховані амбіції і розраховував зайняти місце Новотни, і, багато в чому, саме це допомогло Дубчеку посісти найвищу посаду в партії [2, с. 163]. Так, О.Шик відверто визнає, що голосував за Дубчека, бо вважав, що на нього можна впливати і це при тому, що був переконаний: «Дубчек ніякий не реформатор і майже

нічого не розуміє в економіці [5, с. 233]». Природно, що після авторитаризму Новотни нерішучість Дубчека здавалась багатьом прийнятною для здійснення демократичних принципів у політичному керівництві.

Особисті погляди Дубчека були глибоко пов'язані із традиційним наголосом на відданості та вірності партії і Радянському Союзу, на дотриманні засад партійної дисципліни і демократичного централізму. Додавши відсутність таких якостей політичного лідера, як рішучість, здатність опанувати особисті емоції та виключити їх з процесу прийняття рішення, можна зрозуміти, чому концепція трансформації структури партії і персонального складу її вищих ешелонів, запропонована Дубчеком, фактично провалилась. Питанням, яке провокувало суперечки як в КПЧ, так і поза нею, було висунення на керівні посади нових людей. Для громадськості найбільш реальним доказом перетворення компартії в організацію послідовників демократичних реформ мало стати свідоме очищення КПЧ від представників старої політики, які втратили довіру людей. Весь досвід їх роботи на керівних посадах в умовах тотального контролю, прищеплений їм політичний примітивізм, звужений кругозір та догматична ідеологічна спадщина знову і знову спрямовували їх до старих методів, які вважались ними єдино вірними [12, с. 28].

Колектив партійного керівництва звик та й прямо був навчений керуватись авторитетом першого секретаря, і, здавалося б, ідея Дубчека особисто переконати групу консервативно налаштованих членів ЦК у необхідності добровільного залишення ними своїх посад, виглядала логічно. Проте авторитет керівника діяв лише доти, доки справа не стосувалась належності до влади, а, значить, і особистого благополуччя чиновника. Зазіхання на їх посади миттєво об'єднало членів ЦК у їх боротьбі проти небезпеки з боку «реформаторів». У результаті Дубчек, «будучи від природи неавторитарним, не зміг повністю опанувати методи керівника такого рівня і не знаходив зброї проти своїх противників [7, с. 440]».

Квітневий пленум ЦК КПЧ приніс партії цілу низку персональних змін в її найвищих органах, однак, за словами Дубчека, багато нових призначень були наслідком необхідного компромісу. Тож доводиться констатувати, що саме з цього часу почався «парад компромісів» керівництва КПЧ, який залишив від ідеї реформування партії і суспільства зовнішню словесну оболонку, ненаповнену реальним змістом. Відсутність серед обраних до президії ЦК КПЧ О.Шика було першим проявом наближення консолідації, коли у великій мірі стало зрозуміло – політика керівництва КПЧ, в тому числі і кадрова, не відповідає ідеям демократизації, що дало підстави деяким дослідникам визначити її як хибну і катастрофічну [20, с. 15].

Як виявилось, квітневий пленум став першою і останньою можливістю забезпечити в керівних органах КПЧ та уряді абсолютну перевагу прихильників реформ. Ця можливість була втрачена, що визначило подальшу активізацію тиску на органи влади з боку громадськості і додало аргументів тим, хто із самого початку проявляв «недовіру до цієї політики реформ, що залишала народ за межами реального впливу на прийняття рішень і намагалась обмежити реформи зміною еліт у компартії [17, с. 13]».

Таким чином, важко заперечити той факт, що «процес відродження» був ініційований боротьбою фракцій всередині КПЧ, яка стала причиною послаблення жорсткого режиму. Існуючі документи не свідчать про бажання «післясичневого» керівництва КПЧ реформувати політичну систему, відродити суспільство у напрямі демократії, гуманізму, нової політичної структури. Навіть якщо такі спроби і були, вони поступово зникли після квітневого пленуму ЦК КПЧ, коли розпочалась певна нормалізація поки що місцевого – чехословацького зразка.

Концепція політичної системи, представлена у матеріалах до XIV з'їзду КПЧ, являла собою лише пропозицію, яка мала уточнюватись. До того ж обіцяна політична реформа мала реалізовуватись у період кількох наступних років і за умови, що вдасться створити середовище, яке «систематично породжує і репродукує справді соціалістичні інтереси». Так само і громадянські права та свободи мали бути надані лише тим хто не буде виступати проти нової політичної системи і то не зразу, а лише тоді, коли КПЧ визнає, що суспільство

до цього підготовлене.

Відсутність чіткої програми реформ, непослідовність та нерішучість керівництва КПЧ не дозволили здійснити навіть певну коректуру режиму, перехід від тоталітарної до більш м'якої авторитарної системи влади.

Давши поштовх реформам у Чехословаччині, що привело до відродження елементів громадянського суспільства, комуністи виявились нездатними реформувати перш за все власну партію. Надто мало виявилось серед них таких, хто цінності державного суверенітету, політичної свободи ставили вище ідеалів соціалізму та дисципліни члена партії. У більшій мірі це можна віднести до «легенд» «Празької весни» – Дубчека, Черніка, Свободи, Гусака, позиція яких стала причиною того, що КПЧ, користуючись масовою підтримкою громадян, виступила як потужний інструмент нормалізації. Водночас керівництву КПЧ не вдалося запобігти послабленню державної влади як такої, оскільки політичні структури виявились неадекватними громадянському поступу суспільства. Це стало основою того конфлікту між владою і громадськістю, що розгортався і на місцях ускладнювався боротьбою за владу всередині партійних структур, коли суспільні вимоги часто використовувались як популістські гасла. Однак після розгортання громадського руху влада вже не могла бути зміцнена лише «зверху», але, насамперед, «знизу».

Таким чином, керівництво КПЧ на чолі із Дубчеком не використало всіх можливостей діалогу із громадськістю своєї країни і пішло на загострення ситуації, адже вже 13 серпня 1968р. на засіданні президії ЦК КПЧ головний «реформатор» запропонував «спрямувати ЗМІ на створення громадської думки, яка б позитивно сприйняла адміністративне втручання ... коли будемо змушені ... стосовно тих людей (демонстрантів – І.Д.) вжити ряд заходів ... [20, с. 387]».

Джерела та література

1. Валента И. Советское вторжение в Чехословакию 1968г. / Иржи Валента. – М.: Прогресс, 1991. – 317 с.
2. Волков В.К. Инстинкт самосохранения: советская партократия и «Пражская весна» / В.К.Волков // Конфликты в послевоенном развитии восточноевропейских стран: Сб. статей под ред. Ю.С. Новопашина. – М., 1997. – С. 157-184.
3. Млынарж З. Мороз ударил из Кремля / Зденек Млынарж. – М.: Республика, 1992. – 287 с.
4. Тисменяну В. Поворот у політиці: Східна Європа від Сталіна до Гавела / В.Тисменяну. Пер. з англ. – К.: Мегатайп, 2003. – 336 с.
5. Шик О. Весеннее возрождение – иллюзии и действительность / Отто Шик. Пер. с чеш. – М.: Прогресс, 1991. – 390 с.
6. Belda J., Benčík A., Kural V. Místo tzv. legendy? děj // Soudobé jiny. – 1993-1994. – Roč.1, №. 2-3. – S. 338-349.
7. Cisař Č. Člověk a politik. Kniha vzpominek a úvah. – Praha: ETC Publishing Praha, 1998. – 618 s.
8. Kaplan K. Kořeny československé reformy 1968. část III: Změny ve společnosti; část IV: Struktura moci. – Brno: Doplněk, 2002. – 428 s.
9. Kohout L. Spor o «Osmašedesátý» // Tvorba. – 1990. – № 32. – S. 18-19.
10. Kural V. a kol. Československo roku 1968: v 2 d. – díl 1: obrodny process. – Praha: Parta, 1993. – 207 s.
11. Měchýř J. Na okraj legendy roku 1968 // Soudobé dějiny. – 1993-1994. – Roč. 1, № 1. – S. 11-23.
12. Mencl V. a kol. Osm měsíců Pražského jara 1968. – Praha: Práce, 1991. – 271 s.
13. Nauman P. Několik poznámek k okraji legendy roku 1968 // Střední Evropa. – 1994. – Roč.10, № 40. – S.125-130.
14. Pithart P. Osmašedesátý. – Praha: Rozmluvy, 1990. – 314 s.
15. Prečan V. Lid, veřejnost, občanska společnost jako akter Pražského jara 1968 // Proměny

- Pražského jará 1968-1969. – Brno, 1993. – S. 13-36.
16. Skilling, H. Gordon Czechoslovakia's Interperuted Revolution. – New Jersey: Princeton University Press, 1976. – 924 p.
 17. Svitak I. Nesnesitelné břemeno dějin: novosvětská symfonie. – Praha: Orbis, 1990. – 139 s.
 18. Vančura J. K legendě 1968 // Soudobé dějiny. – 1993-1994. – Roč. 1, № 2-3. – S. 357-358.
 19. Vondrová J., Navratil J. a kol. Mezinarodni souvislosti československé krize 1967-1970. Edični řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967-1970. díl 4,sv.1: prosinec 1967 – červenec 1968. – Praha-Brno: USD-Doplňěk, 1995. – 365 s.
 20. Vondrová J., Navratil J. Komunistická straná Československa. Edični řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970., díl 9, sv. 2: Konsolidace (květen – srpen 1968). – Praha-Brno: USD-Doplňěk, 2000. – 457 s.
 21. Vondrová J., Navratil J., Moravec J. Komunistická straná Československa. Edični řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970., díl 9, sv.1: Pokus o reformu (říjen 1967 – květen 1968). – Praha-Brno: USD-Doplňěk, 1999. – 547 s.
 22. Zeman Z. Vzestup a pad komunistické Evropy. – Praha, 1998. – 324 s.